

DOI: <https://doi.org/10.32347/2077-3455.2024.69.12-25>

УДК 72.01; 72.03

Єрофалов Борис Леонідович,

кандидат архітектури,

професор кафедри основ архітектури та архітектурного проектування

Київського національного університету будівництва і архітектури

erofalov.bl@knuba.edu.ua

<http://orcid.org/0009-0004-4209-521X>

КОНЦЕПЦІЯ А. Н. АРІСТОВА «КИЇВ ЯК АРХІТЕКТУРНО-ХУДОЖНЄ МІСТО» ТА ЕВОЛЮЦІЯ ПІДХОДІВ ДО ІСТОРИЧНОГО МІСТА У ВІТЧИЗНЯНОМУ АРХІТЕКТУРОЗНАВСТВІ

Анотація: в статті розглядається еволюція поглядів вітчизняних проєктувальників і дослідників міського розвитку на так зване «історичне місто» протягом ХХ століття. Простежено оформлення опозиції «старе» / «нове місто» на початку ХХ ст. Особлива увага приділяється першій концептуальній роботі із зазначеної теми київського муніципального діяча А. Н. Арістова «Київ як архітектурно-художнє місто» (1918 р.). Розгортаючи свої, так би мовити, «ландшафтні міркування», Арістов, виділив фактори, які вкрай необхідно враховувати у міському розплануванні: архітектурно-художні, видові та поетичні точки. Порівнюючи погляди сторічної давнини із сучасним станом справ, в нашій розвідці окреслюються методологічні передумови щодо дослідження містобудівного розвитку історичного міста, а також суттєва зміна в поглядах вітчизняних дослідників і проєктувальників щодо містобудівного надбання другої половини ХІХ – початку ХХ ст., яка найбільш активно відбувалася у 1970-1980-ті рр. Важливим підсумком цих досліджень стало формування історико-архітектурних охоронних зон Києва, виділення межиріччя Дніпра та Либеді як природного ареалу усвідомленого розвитку міста межі ХІХ і ХХ ст., де локалізується найбільш цінне та цілісне містобудівне утворення Києва. Врешті визначені та охарактеризовані принципові містобудівні локації в процесі складання архітектурно-художньої побудови Києва; з'ясовані положення архітектурно-художньої концепції Арістова із запропонуванням нових управлінських структур аж до створення сучасних організаційних конструкцій на кшталт ГоловаПУ.

Ключові слова: Київ; історичне місто; опозиція «старе» / «нове місто»; архітектурно-художнє місто; А. Н. Арістов; архітектурно-художні точки; видові точки; поетичні точки; кінець ХІХ – ХХ ст.

Затребуваним питанням сучасного містобудування є методологія дослідження існуючого «історичного» середовища міст, адже не-історичного середовища, якщо воно вже існує, не буває. З першого наближення виявляється, що методи спостереження за архітектурно-містобудівними характеристиками міста є начебто свіжими знахідками науковців, що сягають не більше півстоліття. З цього приводу корисно подивитись на еволюцію поглядів вітчизняних архітекторів та міських діячів на історичне місто протягом всього ХХ століття, коли ця проблематика вперше була осягнута і сформульована. Таким чином *проблема*, що обговорюється у цій статті, лежить суто у методологічній площині.

Цілі нашої короткої розвідки – показати витoki міркувань вітчизняних проєктувальників над проблемою архітектурно врівноваженого втручання в існуючий архітектурний ландшафт міста та їх зв'язок із сучасними завданнями реконструкції міст. *Новизна* цього дослідження полягає у відновленні поглядів та методів вивчення містобудівного докiлля протягом більш ніж століття та у порівнянні методів і методик такого вивчення, що може вплинути на сучасні підходи до проєктування в історичному місті [1].

Методом нашого дослідження буде співставлення первинних професійно відрефлексованих поглядів на історичне місто, питому частину якого складає забудова ХІХ та початку ХХ ст. і яке вартує збереження архітектурно виразних у ландшафтному вимірі характеристик, із сучасними підходами до урахування містобудівного оточення при архітектурному і взагалі урбаністичному проєктуванні.

Наукометричні та методологічні передумови. Суттєва зміна в поглядах вітчизняних дослідників і проєктувальників на містобудівне надбання другої половини ХІХ – початку ХХ ст. відбувається наприкінці 1970-х [2, 3], що особливо проявлено у великому дослідженні КиївНДІТІ про архітектурно-розпланувальний розвиток Києва «з початку його існування до сьогодні» [4]. В цей час відбувається загальна переоцінка містобудівних наслідків досліджуваного періоду. Вперше відбулася переоцінка рядової забудови: «незважаючи на стилістичну різнохарактерність масової забудови кінця ХІХ – початку ХХ ст., в більшості своїй вона була витримана в єдиному модулі і в єдиному масштабі, близька за характером пластики до декоративної насиченості («єдність різноманіття»), добре акцентована (на принципі підпорядкованості), й тому може розглядатися як ансамблева» [4, с. 233-234]. Ця колективна праця є першою спробою в цілому осмислити спрямованість містобудівних перетворень в Києві ХІХ ст. В ній підкреслюється, що з 1837 по 1917 р. центр Києва склався як єдина об'ємно-розпланувальна система. Головними структурними елементами розпланування визначені маломірний квартал і садибна ділянка, та основним фактором, що вплинув на високу щільність забудови центральних

районів – земельна рента. Вказується на цілеспрямовану діяльність з благоустрою міста на прикладі діяльності Садовій комісії, створеної 1888 року. Принципово новим постає висновок про спадкоємність розпланування: «Важливою містобудівною спадщиною розглянутого періоду є розпланувальні структури попередніх епох (Київської Русі, пізнього середньовіччя, першої половини ХІХ ст.), закріплені забудовою кінця ХІХ – початку ХХ ст. і забудовою інших періодів, а також розпланування міста передреволюційного періоду, засноване на місцевих традиціях» [4, с. 234]. Наступні нонконформістські розвідки 1980-х виходили з даних посилок, розвиваючи їх та доповнюючи.

Справжній бум публікацій, присвячених питанням архітектури і містобудування Києва в цілому і безпосередньо зазначеного періоду, прийшовся на початок 1980-х, чому значною мірою послужилося «1500-річчя міста» 1982 р. Без змін залишилася запропонована у 1950-ті періодизація зазначеної епохи, уточнення торкнулося лише відрізка з 1800 по 1860 р. – «період кризи феодално-кріпосницької системи і становлення капіталістичних відносин» [5, с. 95-219; 6, с. 118-425]. Саме цьому періоду київського містобудування присвячено статтю В. І. Тимофійенка, в котрій зазначено, що «класицизм в Києві найбільш яскраво і повно проявився в містобудівній сфері» [7, с. 30]. Розвиток розпланувальної композиції центру міста від середини ХІХ до початку ХХ ст. розглядається в статтях Г. Я. Щербини (1980 і 1982 рр.) з оригінальним формальним аналізом міського центру: «будівництво району біля університету розвиває планувальну ідею, що йде корінням до часу виникнення міста і його подальшого зростання в давньоруський період (ритмічне наростання еліпсоподібних структур з перехресними вулицями-осями і головними домінуючими об'єктами на перехрестях)» [8, с. 38].

Забудові Києва кінця ХІХ і початку ХХ ст. присвячені роботи В. Є. Ясієвича 1980-х, в яких доводиться не випадковість і впорядкованість міського зростання: «Твердження, немов місто в цей період розвивалося стихійно спростовується фактами, які свідчать про вплив природних, економічних і технічних факторів на формування міста як складного функціонального організму» [9, с. 35]. Саме в цей період, на думку дослідника, почала формуватися «зіркоподібна система міста».

Ряд актуальних методологічних посилок й перелік досі не вирішених питань щодо архітектурних та містобудівних студій намічено в збірнику «Містобудівні проблеми розвитку Києва». Зазначено недостатню вивченість композиційно-художніх якостей забудови другої половини ХІХ – початку ХХ ст. та відповідно необхідність спеціальних робіт, що мають виявити роль історично сформованих районів в обличчі міста. Свого роду експериментальний дослідницький екскурс зроблено для одного з історичних підрайонів центру Києва – Паньківщини. На

думку Є. Є. Водзинського, такі студіювання повинні включати «аналіз ролі пам'яток архітектури та цінних історичних будівель в композиції забудови, що їх містить, в силуеті, панорамах і численних видах середмістя, детальне дослідження стильових, метричних, масштабних, кольорових та інших характеристик і співвідношень забудови, що визначають індивідуальність вигляду історичних районів міста та їх окремих частин» [10, с. 41]. Наголошено на необхідності конструктивної спрямованості сучасних історико-містобудівних досліджень та їх орієнтації на реальні потреби міста.

Оформлення опозиції «старе» / «нове місто».

На початку ХХ ст. протиставлення центральних частин Києва «новому місту», що виростало на територіях передмість, не охоплених регулярним розплануванням, стає кричущим. Спроба облаштувати міські околиці, використовуючи і пристосовуючи до місцевих умов принцип «міста-саду» Ебенізера Говарда, була характерним проявом такого протистояння. В численних обговореннях ідеї міста-саду як оптимальної форми передмістя все чіткіше окреслюється поняття «європейське» або «старе» місто.

Специфіка старого міського центру, що забудовувався на підставі традиційних норм, виокремлюється з обговоренням багатоповерхового прибуткового будинку – найважливішого структурного елемента забудови розглянутого періоду. На відміну від прихильників «міста-саду», які засуджували зведення багатоповерхових житлових будинків, наприклад, М. Г. Диканський [11, с. 165-199], київський інженер-будівельник Г. П. Ковалевський оцінював ситуацію контраверсійно: «Практика останніх років довела, що із спорудженням великих багатоквартирних будинків можна домогтися задовільних результатів; тим часом старі будинки з дорогою землею в центрі та багатоповерховою забудовою не піддаються виправленню за принципом міст-садів, у зв'язку з чим зразкові багатоповерхові будинки також мають для нас великий інтерес» [10, с. 6]. Основною проблемою при заповненні «старого міста» щільною забудовою з прибуткових будинків стають *нагальні питання гуманізації міського середовища, його розрідження, зеленого будівництва та санітарії, тобто проблема суто «екологічна»*. Створення парків для поліпшення скученої міської забудови та нейтралізації наслідків бурхливої індустріалізації ХІХ ст., ще до появи ідеї «міста-саду», мало в Києві свою багату історію.

Концепція А. Н. Арістова «Київ як архітектурно-художнє місто».

Логічним завершенням пошуків київських проєктувальників, працюючих під впливом ідей Камілло Зітте над створенням живописного міста, що природно розвивається, на кшталт середньовічного граду, постають роздуми цивільного інженера А. Н. Арістова. Суть його доповіді «Київ як архітектурно-художнє

місто», прочитаної 1918 р. в засіданні Товариства квартиронаймачів Києва, зводиться до наступного: панорамні якості київського пейзажу, його здіблений ландшафт і мальовниче розпланування володіють особливими додатковими архітектурно-художніми якостями, які, за ідеєю автора, мають спеціально враховуватися при проектуванні. «Київ вважається одним з найкрасивіших міст, але краса його не результат архітектурної творчості – він гарний і гордий своїм становищем на пагорбах, над простором широкої ріки та її далей, красі місця, переказами історичного життя і садами, а не творчому генію архітекторів. <...> Його пагорби надзвичайно мальовничі, і слабке зусилля людських рук, як в казці, надає ординарній будівлі особливу красу. Шаблонного малюнку дерев'яний павільйон в саду Купецького Зібрання виглядає палацом завдяки красі місця. Сухий за малюнком пам'ятник Св. Володимиру – надзвичайно вирає від свого розташування. А водонапірні вежі в Царському саду здаються вежами замку» [13, стб. 15-17].

Автор відзначає, що дійсної композиційної єдності будівель і ландшафту вдалося досягти лише в одиничних випадках, наприклад, в Андріївській церкві, але «для архітектора-художника *київські пагорби мають цікаву особливість й цілісність*: Київ розділювався на кілька міст-частин, з яких кожна історично виробили свій особливий уклад життя. По пагорбах, по тальвегах з пагорба на пагорб перекинуті вулиці з підйомами, спусками, закругленнями, кривими й тупиками. Ці неминучі сполучні шляхи, ці окремі міста відкривали і відкривають перед художником-архітектором багато можливостей, що до сих пір абсолютно не використані» [13, стб. 17]. Для втілення концепції «архітектурно-художнього міста» інженер навіть намічає джерела коштів в трьох площинах: композиційно-аналітичній; соціально-реформаторській та містобудівній (культурно-функціональне зонування).

По-перше, розгортаючи свої ландшафтні міркування, Арістов, виділив місця, які *вкрай необхідно враховувати у київському розплануванні*: 1) архітектурно-художні, 2) видові та 3) поетичні точки.

Архітектурно-художні точки – це місця, в яких архітектурний об'єкт сприймається найбільш вирашним чином: «Кожне місто, кожен населений пункт, на якому б рельєфі не розташовувався, якою бідною не була б його природа та жалюгідною архітектура, має хоча б одну – а все ж таки має точку, на якій всяка споруда, навіть сумнівна у художньому відношенні, – стає цікавою, завдяки принадам місця. Таку точку я назву архітектурно-художньою точкою. Щодо кількості архітектурно-художніх точок, Київ знаходиться в неймовірно щасливому докільлі, завдяки розташуванню на високих пагорбах. Берег Дніпра – геометричний осередок таких точок: Андріївський пагорб, Володимирська гірка, сад Купецького Зібрання тощо. Навіть більше, весь Київ наповнений

архітектурно-художніми точками. На кожній вулиці, на кожному повороті, на кожному пагорбі вони дають знаки. На даний час ці точки зайняті нецікавими прибутковими будинками або зовсім не зайняті» [13, стб. 17-18]. До найяскравіших архітектурно-художніх точок автор відносить Володимирську гірку, Сад Купецького зібрання, будівлю Університету, перспективу Левашівської вулиці (нині Шовковична) і терасу Черепанової гори, «де головний павільйон виставки».

Видові точки – ті, з яких відкривається найбільш вдалий вид на пейзаж міста: «Дивні перспективи з підніжжя Андріївської церкви, з Володимирської гірки, з майданчика біля пам'ятника Дрентельну (нині біля пам'ятника Данте) і майданчики Купецького саду. Перехрестя вулиць Володимирської з Прорізною, Фундуклеївською, Бібіковським бульваром і Караваєвською (вул. Гетьмана П. Скоропадського), перетин В. Васильківської та Маріїнсько-Благовіщенської – красиві точки» [13]. До кращих перспектив автор відносить: Бібіковський бульвар, В. Васильківську, вулиці в Липках, В. Володимирську та Фундуклеївську. З позиції можливого розкриття видів аналізуються місця новобудов і даються пропозиції вдосконалення, як от розкриття вид увід Трьохсвятительській вулиці в бік Володимирської гірки або – ліквідація будівлі клініки біля Університету (містобудівне питання актуальне й по сьогодні) та готелю «Прага», що закрила Софійський собор.

Також автор ставить завдання знаходження *головної видової точки міста*, на зразок Ейфелевої вежі або Воробійових гір: «Треба знайти точку, з якої можна споглядати місто – грандіозніше з людських творінь, – точку, що має постійно враховуватися при проєктуванні будинків і інших споруд міста» [13, стб. 28]. І пропонує рішення: «Здається, що така точка для Києва є. Коли стоїш на майданчику біля колон головного павільйону виставки обличчям до міста, точка буде зліва на горах цієї місцевості. З цієї точки, яка значно перевищує висоту відмітки павільйону, відкриватиметься вид на весь Київ з чудовим освітленням. Тут слід було б збудувати громадський палац з вежею, терасами і балконами, а територію виставки оздобити як парк з квітниками, майданчиками, фонтанами тощо; до цього парку і вищої його точки – провести дороги та зручні підйоми» [13, стб. 28-29].

Поетичні точки – місця, які мають низку специфічних «романтичних» характеристик, які ми сьогодні б назвали зонами зі сформованим історико-архітектурним середовищем. Арістов насамперед має на увазі ландшафтну компоненту, з перепадами висот, несподіваними ракурсами, затишок та насичені зелені шати міста [14]. «Багатий Київ також, мовити б, *поетичними точками*. Ба більше, ці точки дають Києву ту невимовну красу й принадність, яка охоплює і заповнює подорожнього з вокзалу або пароплава до міста. Тіністі вулиці – алеї,

палісадники, сквери, парки, сади накладають на місто особливий м'який відбиток, *поетичні точки* цей відбиток ще більше посилюють, підкреслюють, завдяки цим точкам, від усього міста віє тією м'якістю, задушевністю, тією свіжістю природи, яка так властива Україні. Це перетворює Київ ніби на великий хутір, що тоне в листі запашних садів» [13, стб. 20]. До найбільш виразних *поетичних точок* він відносить: вул. Несторівську (нині І. Франка) від Фундуклеївської до В. Підвальної – «геометричний центр таких точок»; Діонісієвський пров. (Бехтерівський); Гімназичну вул. (Леонтовича). Кричущо важливою є оцінка «поетичного образу» Несторівської вулиці, якщо на неї дивитись з боку Великої Підвальної, тобто з древнього валу Ярослава. В сучасному мистецтві це перехрестя гідно відзначене лише у кінематографії (серіал 1971 р. реж. Євг. Ташкова та І. Соловійова), але і сто років тому принади місця були очевидні: «особливо гарні куточки будинку № 1, 2, 3, 4, 5 та 6-го. Око не хоче від них відстати. <...> На краю Несторівської та В. Підвальної з обох боків – які чудові місця – майданчики, шкода, що вони не використані для суспільного життя» [13, стб. 20-21].

Крім головної видовий точки Арістов пропонує організувати в різних частинах міста спеціально обладнані *майданчики в доміантних місцях*, з максимальним оглядом і доступом публіки: «Крім головної видової точки при переплануванні необхідно відшукати такі другорядні точки, з яких повніше розгорталася б панорама всіх частин міста. Ці точки необхідно архітектурно відзначити, аби вони були відомі не тільки проєктувальникам, але й громадянам, які хотіли б помилуватися містом. Така точка є на Володимирській гірці, на Трьохсвятительській та на Кудрявській вул. Я вже казав про красиві точки на Левашовській вулиці. <...> на Солом'янці теж знайдуться такі точки. Але, крім видових точок місцевого значення, необхідно знайти ще точку поза містом, за Дніпром, з якої відкриватиметься вид на берегову картину Києва, аби з неї видно було б не тільки Київ, але й Дніпро з його жвавим рухом» [13, стб. 29]. Щодо імплементації ідеї, *технологія роботи* мала бути б такою: Архітектурно-художній відділ Міської управи «детально вивчає місто, бере на облік всі архітектурно-художні та видові точки і дає підтвердження на будівництво будинку не інакше, ніж всебічно вивчивши питання про його постановку на конкретному місці в усіх відношеннях – не тільки з точки зору якості самого проєкту, але і значення його краси для цього місця і всього міста» [13, стб. 28].

По-друге, принципово важливими є *організаційні положення архітектурно-художньої концепції*. Реформаторські настрої автора обумовлені хоча б часом публікації його роздумів. До 1918 р., коли Арістов проголошує свою концепцію, в Петрограді видано нові муніципальні закони О. Керенського, в свою чергу Київ опиняється в стані безвладдя з очевидною константою міського самоврядування.

Тому в шатах соціалістичної термінології звучать такі організаційно-містобудівні новації: ліквідація приватної власності на землю; оцінка та прийняття до виконання архітектурних проєктів радою професіоналів, але не адміністрацією; планування та здійснення забудови міста за спеціальною програмою: «Настає нова епоха в житті людства. Настає вік соціалізму, який докорінно змінює стан речей. Я не буду <...>, не будучи фахівцем із земельного питання, вирішувати, як все станеться, але вже в народ кинуто велике слово – немає в містах земельної приватної власності. <...> Відтепер оцінку проєкту не будуть санкціонувати губернатори та інші представники влади <...>, навпаки, така оцінка буде проводитися радою фахівців. <...> Відтепер міста на вірному шляху, – земля буде належати всьому місту, перебувати під орудою та у владі муніципалітетів, – отже, забудова може і має відбуватися за певною детальною програмою, а не бути виконанням волі приватних власників, які садять громадян у підвали дохідних будинків для одержання прибутку» [13, стб. 23-24].

Оскільки автор розглядає питання архітектурно-художньої організації міста, він пропонує *відповідні виконавчі органи*, розмежувавши 1) благоустрій та 2) «красу міста» [13, стб. 25]. Природно, що автора особливо турбує друге: «при Міській Управі необхідно організувати спеціальний відділ – архітектурно-художній, і в ведення цього відділу передати всю архітектурно-художню справу» [13, стб. 27]. Тобто Арістов вперше пропонує муніципальний орган, незабаром успішно реалізований у вигляді голоВАПУ.

Інструментом такої управлінської реформи мав стати *генеральний план*, що радикально кроїв місто: «У розпорядженні нагально мати виконаний в горизонталіх план міста і, якщо такого плану немає, це завдання необхідно виконати в першу чергу. Потім на кресленнику необхідно намітити перепланування, зовсім не зважаючи на існуючий план. Такому розплануванню має передувати ретельне вивчення існуючих елементів міста: вулиць, площ, бульварів і парків. При цьому виникає ряд питань про правильність напрямів вулиць в залежності від світла, про їхню ширину і про саму необхідність їх залишення, про нові парки і про кордони, якими відділялися б частини міста одна від іншої тощо» [13, стб. 26]. Тут слід вбачати програму генерального планування міста, наочно реалізовану лише у принципово інакших обставинах ХХ ст.

І по-третє, звернемо увагу на *пропозиції з культурно-функціонального зонування*, які з точки зору інженера мали самостійне архітектурно-художнє значення: «Розподіл Києва на кілька частин, окремих міст відбувався історично, цьому можна лише порадіти та продовжувати це поглиблення у переплануванні міста» [13, стб. 26]. Звідси мав з'явитись і відповідний імідж частин міста, виражений архітектурно та підкреслений розпланувальними засобами, які сьогодні ми називаємо зонуванням. Так, Старому Києву була відведена роль

адміністративно-академічного центру, Печерську та Липкам – функція селитьби та громадського центру, Подолу та Деміївці – центрів нової індустріалізації. «Різко відділений від усього Києва – Поділ, бачу його в майбутньому містом фабрично-промисловим. До промислової частини треба віднести і Деміївку. Ця частина міста не для житлових будинків, гімназій, притулків тощо. Тут громадяни проводять тільки свій службовий час серед кипучої роботи – фабрично-заводської суєти дня. Тут вся матеріальна основа життя громадян. <...> Бачу Старе місто як адміністративно-науковий центр серед парків і садів. На площах поставлені крайові установи та будинки наукового характеру. На вулицях цієї частини міста – будинки осіб, що мають найближче відношення до цих установ. <...> Громадське життя має зосередитися головним чином на самих здорових місцях Києва – в Липках і на Печерську. Тут з'являться невеликі будиночки-особняки, великі парки і сади з майданчиками для ігор дорослих і дітей. Весь схил до Дніпра буде заповнений цими будиночками, які дадуть так багато принади цьому схилу» [13, стб. 26-27].

Звертає на себе увагу поезис, що використовує автор змальовуючи архітектурні образи районів міста. Тут відчувається «романтика праці», що йде від символістів і пафосу революційної епохи: «Дивовижна картина майбутнього Подолу відкриється з висоти Андріївського пагорба і з Володимирської гірки. Колосальні фабрики і заводи, ліс щогл і труб. Рух суден на Дніпрі. Парові крани, паровози, пароплави, електрична дорога – рух по всіх вулицях. Велична робота громадської праці на нових соціальних засадах. – Дихання сталевих колосів, які вироблятимуть місту і краю матеріальні цінності» [13, стб. 26]. І тут же спроба творити картину пасторалі та «народності», малюючи бажане майбутнє наддніпрянських парків: «Царський і Маріїнський парк зіллються, а на місці урядової контори хотілося б бачити грандіозний народний палац. Існуючий палац слід обернути в історичний музей і внести в нього крайові святині. Перед музеєм-палацом – знести служби і двір, а на величезній, утвореній таким чином площі, з видом на Дніпро, розбити чудовий квітник і поставити величавий пам'ятник великому поетові і носію національних ідей розкріпачення Т. Г. Шевченку» [13, стб. 27]. Займаво, що футуристичні образи бентежного 1918 року стали чимось на кшталт програми, яку практично всю реалізовано – «фабрики і заводи», «ліс щогл і труб» на Подолі та навіть «величезна площа перед Маріїнським палацом із чудовим квітником».

Перетворювальний архітектурно-естетичний етос А. Н. Арістова мав далекосяжні просвітницькі наміри – просувати гармонійний світогляд у повсякденне життя: «Більше уваги треба віддавати мистецтвам, в школах приділити час знайомству дітей з архітектурою, і тоді високий художній інтерес отримають для громадян *і видові, і архітектурні точки* <...> і архітектори

серйозніше будуть вирішувати нагальні завдання. <...> Центр України, її культурних і політичних сил, місто Київ, має всі вихідні, аби стати високим архітектурно-художнім твором. “За” говорить все: повиті сивою давниною пагорби, високі історичні цінності в музеях та монастирях, багата природа, простір творчості та генія, який ці чесноти надихає. І вони являть світові нову форму архітектурної краси, яка витікає з глибин історичних переживань Києва» [13, стб. 33-34].

Висновки. Важливим підсумком досліджень останньої чверті ХХ ст. було формування історико-архітектурних охоронних зон Києва, виділення межиріччя Дніпра та Либеді як природного кордону усвідомленого розвитку міста наприкінці ХІХ – початку ХХ ст., де локалізується «найбільш цінне та цілісне містобудівне утворення, що склалося до початку ХХ ст. і охоплює плато між Дніпром і долиною Либеді» [15, с. 20]. Містобудівний аналіз цієї розпланувальної структури, що простягнулась на плато уздовж Дніпра з півночі на південь, наданий Г. Н. Логвином: «Головною відмітною особливістю Києва завжди була його доцільна містобудівна лінійна система». Виділяючи природно-органічний і чотиривимірний просторово-часовий характер цієї системи, автор ілюструє це положення своєрідним парадом пагорбів: «Висотні доміанти розташовувалися в певних просторово-часових інтервалах один від одного (за півгодини чи годину ходьби) таким чином, що не “накладалися” одна на іншу при зоровому сприйнятті, нічого не придушували і не затуляли, а, перебиваючись, як різні теми в мелодії, створювали єдину архітектурно-художню композицію» [16, с. 26]. У той же час автор звертає увагу на те, що «вже в давнину Київ був сузір’ям поселень – прообраз майбутніх містосупутників» [16, с. 27]. Підкреслимо, що розвиток закладених в цій системі містобудівних можливостей залишається актуальним сучасним завданням.

Поданий матеріал дає підстави для подальшого дослідження засобів та методології архітектурно-містобудівного втручання у історичне місто: вивчення архітектурно-художнього потенціалу, використання різноманітних методів щодо удосконалення композиційних якостей усталених локацій, використовуючи підходи та методики, що були незаслужено забуті або недостатньо вивчені та засвоєні. Поле досліджень у цій галузі достатньо широке, наприклад, методики відомого спеціаліста з проблем теорії візуального сприйняття міста Кевіна Лінча [17]. Не викликає сумнівів, що несподівані знахідки та відкриття у цій царині неминучі при більш прискіпливому вивчанні науково-проектної спадщини вітчизняних проектувальників ХХ століття.

Особистий внесок автора. Класифіковано художні й методично-організаційні пропозиції концепції А. Н. Арістова «Київ як архітектурно-художнє місто» 1918 року. Зазначені осередки, які переважно слід враховувати в міському розплануванні: архітектурно-художні, видові та поетичні точки міста; охарактеризовані та визначені принципові містобудівні локації в процесі складання архітектурно-художньої структури Києва; з'ясовані організаційні положення концепції Арістова із запропонуванням нових управлінських структур аж до створення сучасних конструкцій на кшталт ГолоВАПУ.

Список джерел

1. *Єрофалов Б. Л.* Містобудівний розвиток Києва // Забудова Києва доби класичного капіталізму. Розд. II. – К.: Варто, 2012. – С. 41–62. ISBN 978-966-2321-21-0
2. *Гуляницький Н.* Вопросы преемственности и реконструкции центров исторических городов // Архит. творчество СССР. Вып. 3. – М.: Стройиздат, 1976. – С. 40-53.
3. *Ясиевич В. Е.* У истоков архитектуры XX века // Стр-во и архит. – 1975, № 10. – С. 28-36.
4. Исследование эволюции архитектурно-планировочного развития города Киева // Научн. отчет КиевНИИТИ. Кн. 1. – К., 1978. – 345 с.
5. История городов и сел Украинской ССР. Том «Киев». – К.: УСЭ, 1982. – 624 с.
6. История Киева. В 3-х т. Т. 2: Киев периода позднего феодализма и капитализма / Отв. ред. В. Г. Сарбей. – К.: Наук. думка, 1984. – 464 с.
7. *Тимофеенко В. И.* Архитектура Киева в конце XVIII – первой половине XIX века // Архитектура Киева. – К.: КиевЗНИИЭП, 1982. – С. 30-34.
8. *Щербина Г. Я.* Особенности развития планировочной композиции центра Киева во II четверти XIX в. // Иссл. и охрана архит. наследия Украины. – К.: Киев-ЗНИИЭП, 1980. – С. 33-40.
9. *Ясиевич В. Е.* Архитектура Украины на рубеже XIX–XX веков. – К.: Будівельник, 1988. – 184 с.
10. Градостроительные проблемы развития Киева / Сб. научн. трудов КиевЗНИИЭП. – К., 1982. – 108 с.
11. *Диканский М. Г.* Постройка городов: Их план и красота. – Пгд., 1915. – 306 с.
12. *Казусь И. А.* Организация архитектурного проектирования в России: период 1905-1917 гг. // Архит. наследство. № 33. – М., 1985. – С. 278-283.

13. Аристов А. Н. Киев как архитектурно-художественный город / Доклад, прочитанный в заседании Общества квартиронанимателей Киева. – К., 1918. – 36 стб.

14. Єрофалов Б. Л. Тематичне озеленення вулиць і «екологічні питання» в Києві другої половини ХІХ та на початку ХХ століття / Тези до VII міжнар. наук.-практ. конф. «**Modern Scientific Research: Achievements, Innovations and Development Prospects**», 19-21.12.2021, Берлін, Німеччина.

15. Тутковський П. Передісторична природа Київа // Київ та його околиця... / Під ред. М. Грушевського. – К.: ДВУ, 1926. – С. 25-32.

16. Логвин Г. Н. Сохранить градостроительное наследие Киева // Стр-во и архит. – К., 1983, № 12. – С. 24-27.

17. Lynch, Kevin. The Image of the City. – Cambridge; M. I. T. Press, 1960.

References

1. Ierofalov B. L. (2012) Mistobudivnyi rozvytok Kyieva. *Zabudova Kyieva doby klasychnoho kapitalizmu. Rozd. II.* [Urban development of Kyiv. *Development of Kyiv in the Age of Classical Capitalism. Chap. II.*] 41–62. ISBN 978-966-2321-21-0 (in Ukrainian)

2. Gulyanitskiy N. (1976) Voprosy preemstvennosti i rekonstruktsii tsentrov istoricheskikh gorodov [Issues of continuity and reconstruction of the centers of historical cities]. *Arhit. tvorchestvo SSSR. Vyip. 3. M.: Stroyizdat.* 40-53. (in Russian)

3. Yasievich V. E. (1975) U istokov arhitektury 20 veka [At the origins of twentieth-century architecture] // *Str-vo i arhit.*, 1975, # 10. S. 28-36. (in Russian)

4. Issledovanie evolyutsii arhitekturno-planirovochnogo razvitiya goroda Kieva (1978) *Nauchn. otchet KievNIITI. Kn. 1.* Kiev, 1978. (in Russian)

5. Istoriya gorodov i sel Ukrainskoy SSR. Tom «Kyiv» (1982) [History of cities and villages of the Ukrainian SSR. Vol. "Kyiv"] Kiev: USE. 624 p. (in Russian)

6. Istoriya Kieva. V 3-h t. T. 2: Kiev perioda pozdnego feodalizma i kapitalizma [History of Kyiv in 3 vlns. V. 2: Kyiv during the period of late feudalism and capitalism] Kiev.: Nauk. dumka. 464 p. (in Russian)

7. Timofeenko V. I. (1982) Arhitektura Kieva v kontse XVIII – pervoy polovine XIX veka [Architecture of Kyiv at the end of the 18th - first half of the 19th century] *Arhitektura Kieva.* Kiev, KievZNIIEP, 1982. – S. 30-34. (in Russian)

8. Scherbina G. Ya. (1980) Osobnosti razvitiya planirovochnoy kompozitsii tsentra Kieva vo II chetverti XIX v. [Features of the development of the planning composition of the center of Kyiv in the second quarter of the 19th century.] *Issl. i ohrana arhit. naslediya Ukrainyi.* Kiev, Kiev-ZNIIEP. S. 33-40. (in Russian)

9. Yasievich V. E. (1988) Arhitektura Ukrainyi na rubezhe 19–20 vekov [Architecture of Ukraine at the turn of the 19th–20th centuries]. Kiev, BudIvelnik, 184 s. (in Russian)
10. Gradostroitelnyie problemyi razvitiya Kieva (1982) [Urban planning problems of Kyiv development]/ Sb. nauchn. trudov KievZNIIEP. Kiev. 108 s. (in Russian)
11. Dikanskiy M. G. (1915) Postroyka gorodov: Ih plan i krasota. [Construction of cities: Their plan and beauty] Pgd. 306 s. (in Russian)
12. Kazus I. A. (1985) Organizatsiya arhitekturnogo proektirovaniya v Rossii: period 1905-1917 gg. [Organization of architectural design in Russia: the period 1905-1917] // Arhit. Nasledstvo, # 33. M., 1985. 278-283. (in Russian)
13. Aristov A. N. (1918) Kiev kak arhitekturno-hudozhestvennyy gorod / Doklad, pročitannyiy v zasedanii Obschestva kvartironanimateley Kieva. [Kyiv as an architectural and artistic city / Report read at a meeting of the Society of Tenants of Kyiv] Kiev, 1918. 36 stb. (in Russian)
14. Ierofalov B. L. (2021) Tematychnе ozelenennia vulyts i «ekolohichni pytannia» v Kyievi druhoi polovyny 19 ta na pochatku 20 stolittia [Thematic landscaping of streets and "ecological issues" in Kyiv in the second half of the 19th and early 20th centuries] Tezy do VII mizhnar. nauk.-prakt. konf. «Modern Scientific Research: Achievements, Innovations and Development Prospects», 19-21.12.2021, Berlin, Nimechchyna. (in Ukrainian)
15. Tutkovskiy P. (1926) Peredistorychna pryroda Kyiva // Kyiv ta yoho okolytsia... [Prehistoric nature of Kyiv // Kyiv and its surroundings...] Pid red. M. Hrushevskoho. Kyiv, DVU, 1926. 25-32. (in Ukrainian)
16. Logvin G. N. Sohranit gradostroitelnoe nasledie Kieva [Save the city-building heritage of Kyiv] Str-vo i arhit. Kiev, 1983, # 12. 24-27. (in Russian)
17. Lynch, Kevin (1960) The Image of the City. – Cambridge; M. I. T. Press, 1960. (in English)

Annotation

Boris L. Erofalov, PhD, Professor of the Department of Fundamentals of Architecture and Architectural Design, Kyiv National University of Construction and Architecture.

A. N. Aristov's Concept «Kyiv as an Architectural & Artistic City» and the Evolution of Approaches to the Historical City in Ukrainian Architectural Science

The article examines the evolution of views of domestic planners and researchers of urban development on the so-called «historical city» during the 20th century. The design of the opposition «old»/ «new city» at the beginning of the 20th century is traced. Special attention is paid to the first conceptual work on the mentioned topic by the Kyiv municipal official A. N. Aristov, «Kyiv as an architectural and artistic city»

(1918). Expanding his, so to speak, landscape considerations, Aristov singled out factors that must be taken into account in urban planning. Comparing the views of centuries ago with the current state of affairs, our investigation outlines the methodological prerequisites for the study of the urban development of the historical city, as well as a significant change in the views of domestic researchers and designers regarding the urban heritage of the second half of the 19th - early 20th centuries, which is the most actively took place in the 1970s and 1980s. An important summary of the research of the last quarter of the 20th century. was the formation of historical and architectural protection zones of Kyiv, the allocation of the confluence of the Dnieper and Lybid rivers as a natural border of the conscious development of the city at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries, where the most valuable and integral urban development that took place before the beginning of the 20th century is located. and covers the plateau between the Dnieper and the Lybid valley. The urban planning analysis of this planning structure, which stretched across the plateau along the Dnieper from north to south, determines the main distinguishing feature of Kyiv is its expedient urban planning linear system. Highlighting the natural-organic and four-dimensional spatio-temporal character of this system, this position is illustrated by a peculiar parade of hills: high-altitude dominants are located at certain spatio-temporal intervals from each other (half an hour or an hour's walk) in such a way that they do not "overlap" one another with visual perception, without suppressing or obscuring anything, and flowing like different themes in a melody, they create a single architectural and artistic composition. At the same time, already in ancient times, Kyiv was a constellation of settlements – a prototype of future satellite cities. Let's emphasize that the development of urban planning opportunities embedded in this system remains an urgent modern task. The author's personal contribution is the classification of artistic, methodological and organizational proposals of A. N. Aristov's concept. Town planning centers that should be taken into account in urban planning: architectural and artistic, scenic and poetic points. The article characterizes and defines the principle urban planning locations in the process of building the architectural and artistic structure of Kyiv; clarified the organizational provisions of Aristov's architectural and artistic concept with the proposal of new management structures up to the creation of modern structures such as the City Architectural and Planning Office.

Keywords: Kyiv; historical city; opposition «old» / «new city»; architectural and artistic city; A. N. Aristov; architectural and artistic points; view points; poetic points; the end of the XIX – XX centuries.